

Η ιατρική φροντίδα στους αγωνιστές της Επανάστασης του 1821

Νίκος Μαρκέας

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ του 1821 ήταν αναπόδραστη συνέπεια αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων. Η σταδιακή αποδυνάμωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που υποσκάφτηκε επί πλέον από την ανταρσία του Αλή πασά, αλλά και ο νεοελληνικός διαφωτισμός, όπως εκδηλώθηκε ταυτόχρονα με τα γραπτά του Αδαμάντιου Κοραή και τα φλογερά λόγια του Ρήγα, έδωσαν το κίνητρο να αναπτυχθεί προοδευτικά η ιδέα ίδρυσης ενός ελληνικού έθνους με διακριτή πολιτική οντότητα, συνδεδεμένου άρρηκτα με την αρχαία Ελλάδα. Μέσα σε τούτο το κλίμα, η μύηση στα ιδανικά της Φιλικής Εταιρείας, μαζί με την ψευδαίσθηση υποστήριξης από την τσαρική Ρωσία, έτρεφαν στους ραγιάδες την προσδοκία για λύτρωση από τον πολύχρονο ζυγό.

Στο συλλογικό ασυνείδητο, η Επανάσταση του 1821 είναι συνδεδεμένη με συγκεκριμένες μορφές και σχήματα: Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα Δερβενάκια· ο Αθανάσιος Διάκος στην Αλαμάνια· ο Παπαφλέσσας στο Μανιάκι· ο Γεώργιος Καραϊσκάκης να πολεμά και να απωθεί τον Κιουταχή στο Κερατσίνι. Παρόλα αυτά, η άποψη πολλών ιστορικών είναι ότι την υπόθεση του αγώνα την ανέλαβε ο ίδιος ο απλός και ενθουσιώδης λαός. Ο Τζορτζ Φίνλεϊ στην Ιστορία του (σε μετάφραση Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη) γράφει ότι «*Ουδέποτε είς τά χρονικά τῶν κρατῶν μᾶλλον ὀλοσχερῶς ἐξηρτήθη ἢ ἐπιτυχία ἑνός ἔθνους ἐκ τῆς διαγωγῆς τῆς πληθῆος τοῦ λαοῦ*». Την ίδια ώρα, το κύμα του Φιλελληνισμού στην Ευρώπη φούντωνε, ιδίως μετά τη συνειδητοποίηση της σφαγής των αμάχων στη Χίο. Είναι ενδεικτικοί, για το πνεύμα της εποχής, οι στίχοι του Βίκτωρα Ουγκό από το ποίημα “Ενθουσιασμός”, καθώς προτρέπει τους συμπατριώτες του να αγωνιστούν δίπλα στους επαναστατημένους Έλληνες: «*...για την Εκδίκηση την αγία/για τη Θεά μας τη Λευτεριά*».

Η έρευνα για τις αιτίες που ώθησαν τον αγώνα στην τελική νίκη, δεν σταματά εδώ. Ένα τεράστιο πεδίο, που αναφέρεται στις προϋποθέσεις εκείνες που καθιστούσαν τους αγωνιστές αξιόμαχους, παραμένει εν πολλοίς ανοικτό. Κατά ατυχή συγκυρία, οι πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας γι’ αυτή την αιματηρή περίοδο είναι ελάχιστες, και μάλλον επισφαλείς. Γιατί είναι αληθές ότι η ιατρική φροντίδα στους αγωνιστές απαιτούσε συντονισμένες ενέργειες, οι οποίες δεν ήταν αυταπόδεικτες ευθύς εξ αρχής. Οι συνθήκες δημόσιας υγείας σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν επιεικώς άθλιες. Αρκετοί νέοι που έσπευσαν να φοιτήσουν την Ιατρική σε πανεπιστήμια ευρωπαϊκών πόλεων, προτίμησαν να παραμείνουν στη γοητευτική Εσπερία. Ελάχιστοι επέστρεψαν, ωθούμενοι από πατριωτικό ζήλο, για να προσφέρουν τις γνώσεις τους στον γενέθλιο τόπο. Το βάρος της ιατρικής φροντίδας στα πεδία των μαχών το σήκωσαν ουσιαστικά οι πρακτικοί ιατροί και, εν μέρει, οι ιατροί που στελέχωναν τον τακτικό στρατό, κυρίως αλλοδαποί Φιλέλληνες. Και μέσα σε αυτόν τον χαλασμό, οι κοιμπογιαννίτες

και οι τσαρλατάνοι βρήκαν την ευκαιρία να διακηρύξουν τις «εξαιρετικές θεραπευτικές τους ικανότητες»!

Η κατάσταση της δημόσιας υγείας επί Τουρκοκρατίας

Αντλώντας πληροφορίες από τις υπάρχουσες πηγές, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε πως οι συνθήκες διαβίωσης στον καιρό της Επανάστασης ήταν σαφώς υποβαθμισμένες. Για την άθλια δημόσια υγεία ενοχοποιήθηκαν κατά καιρούς οι αλλεπάλληλες μετακινήσεις των αγωνιστών από τόπο σε τόπο, ο αναγκαστικός συνωστισμός πληθυσμιακών ομάδων σε αστικά κέντρα που διέθεταν ανεπαρκή υγειονομική υποδομή, οι συχνές πολιορκίες πόλεων και οχυρών, αλλά και οι συνεχείς πολεμικές αναμετρήσεις που εμπόδιζαν την υλοποίηση οποιουδήποτε σχεδίου εξυγίανσης. Και μέσα σε όλα αυτά, έρχονταν να προστεθούν η ανυπαρξία πόσιμου νερού, η έλλειψη σε τρόφιμα, φάρμακα και άλλα εφόδια, το υγρό κλίμα, το ιδιάζον γεωφυσικό περιβάλλον στην ελληνική ύπαιθρο, όπου εξελίσσονταν οι πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά και τα ποικίλα προβλήματα ύδρευσης και αποχέτευσης.

Η πρώτη καταγεγραμμένη επιδημία, μετά την κήρυξη της Επανάστασης, εκδηλώθηκε στην Τρίπολη, είχε ως αιτία τον εξανθηματικό τύφο και προκάλεσε περίπου 3.000 θανάτους. Επιδημία τύφου εκδηλώθηκε αργότερα και στο Ναύπλιο, αλλά και σε άλλες πόλεις που τελούσαν υπό πολιορκία, όπως το Μεσολόγγι. Οι κυριότερες παθήσεις που μαστίζαν τους αγωνιστές και τις οικογένειές τους ήταν η δυσεντερία, η χολέρα, η πανώλης, η ευλογιά και η ελονοσία. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η μεγάλη πρόοδος της Ιατρικής πραγματοποιήθηκε στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, μπορούμε να δικαιολογήσουμε την εξάπλωση των επιδημιών. Η ανθρωπότητα θα αργούσε, λίγο ακόμα, για να φθάσει στο σημείο να αναγνωρίζει τα παθογόνα μικρόβια, να παρασκευάζει εμβόλια και αντιβιοτικά και να χειρουργεί άφοβα με συγκεκριμένους κανόνες ασηψίας-αντισηψίας. Ο Λουδοβίκος Παστέρ, ο Ρόμπερτ Κοχ και ο Τζόζεφ Λίστερ γεννήθηκαν ακριβώς τότε, στα χρόνια της Επανάστασης.

Η διατροφή των αγωνιζομένων περιλάμβανε κυρίως ψωμί, παξιμάδια και βρασμένο καλαμπόκι. Σπανιότερα έτρωγαν κρέας και ψάρι. Το τραπέζι τους περιλάμβανε επίσης κρασί και ρακή. Σε όλη τη διάρκεια του αγώνα, το μόνο που δεν έλειπε σε κάθε γεύμα ήταν το ελαιόλαδο. Εντούτοις, σε περιπτώσεις πολιορκίας, όπως στο Μεσολόγγι, οι πολιορκημένοι, μετά την εξάντληση των αποθεμάτων σε τρόφιμα, αναγκάζονταν να καταφύγουν σε οτιδήποτε μπορούσε να μασηθεί. Στην αρχή καταλάωναν όλα τα κατοικίδια ζώα, όπως άλογα, μουλάρια, γαϊδούρια, καμήλες, σκύλους και γάτες και στη συνέχεια ποντικούς και δέρματα ζώων. Στην απόγνωσή τους, μπροστά στο απειλητικό φάσμα του επερχόμενου θανάτου από ασυτία, κατέφευγαν στη νεκροφαγία, πριν την πλήρη αποσύνθεση των πτωμάτων.

Τα νερά των πηγαδιών ήταν μολυσμένα. Ο Διονύσιος Κόκκινος γράφει: *«Τα πηγάδια του Άργους είχαν σχεδόν εξαντληθεί και τα ολίγα νερά που είχαν απομείνει είχαν δηλητηριαστεί από την οξειδωσιν των χαλκίνων σκευών που είχαν ρίψει μέσα φεύγοντας οι κάτοικοι δια να τα αποκρύψουν και να τα επανεύρουν αργότερα»*. Για τους πολιορκημένους στο Μεσολόγγι, ο Νικόλαος Κασομούλης γράφει: *«...το νερό των δεξαμενών είχε γίνει ένα μείγμα αλλόκοτον· ό,τι ήθελες μέσα εύρισκες· μυαλά, εντόσθια, αίμα, κεφάλια. Και οι Έλληνες έπιναν και υπέμνεσκαν με όλην την*

αδιαφορίαν». Παρόλες τις δυσκολίες, το ηθικό των Ελλήνων ουδέποτε εκάμφθη. Συνέχισαν να αγωνίζονται νηστικοί, άρρωστοι, πληγωμένοι και εξουθενωμένοι. Αλλά με πείσμα, αισιοδοξία και πίστη στην πάλη τους για την κατάκτηση της ελευθερίας.

Επιστήμονες ιατροί κατά την Επανάσταση

Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, αρκετοί νέοι από διάφορες περιοχές της υπόδουλης Ελλάδας έσπευσαν σε πανεπιστήμια ευρωπαϊκών πόλεων για να σπουδάσουν την τέχνη του Ασκληπιού και του Ιπποκράτη. Επέλεξαν συνήθως την Πάδοβα, την Παβία, την Πίζα και τη Βιέννη. Και αυτό γιατί, σύμφωνα με τον Αδαμάντιο Κοραή, το Οθωμανικό «...θηριώδες έθνος εις μόνους τους ιατρούς αναγκάζεται να υποκρίνεται κάποιαν ημερότητα». Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός διατείνεται ότι οι επιστήμονες ιατροί, επανερχόμενοι στην πατρίδα, όχι μόνο βοηθούσαν ιατρικώς τους αδελφούς τους, αλλά καθίσταντο ταυτόχρονα «κήρυκες τού υπέρ της πατρίδος και της παιδείας έρωτος».

Κάποιοι από τους πτυχιούχους αυτούς της Ιατρικής ανέρχονταν στην κλίμακα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και αποκτούσαν αξιώματα. Οι Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και Παναγιώτης Νικουσίος έφθασαν να γίνουν Μεγάλοι Διερμηνείς. Ο Πέτρος Ηπίτης οργάνωσε φιλελληνικά κομιτάτα στην Ευρώπη. Ο Κοραής ανάλωσε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στον διαφωτισμό των Ελλήνων, δίνοντας βάση στην παιδεία και τη γλώσσα. Ο Ιωάννης Κωλέττης αναμίχθηκε με την πολιτική.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι τον Ρήγα Φεραίο πλαισίωσαν και τον στήριξαν στους αγώνες του οι ιατροί Ιωάννης Εμμανουήλ, Νικόλαος Πολύζος, Δημήτριος Νικολαΐδης, Πέτρος Φράγκος και οι φοιτητές της Ιατρικής Κωνσταντίνος Καρακάσης, Χριστόφορος Περραιβός και Γεώργιος Σακελλάριος. Να σημειωθεί ότι, όταν από προδοσία οι Αυστριακοί ανακάλυψαν τα επαναστατικά σχέδια του Ρήγα, συνέλαβαν και τον Περραιβό, τον οποίο όμως άφησαν ελεύθερο, αφού ο Ρήγας τον κάλυψε ισχυριζόμενος πως τον γνώρισε εντελώς τυχαία, καθ' οδόν, καθώς ερχόταν στην Τεργέστη για να σπουδάσει Ιατρική.

Επιστήμονες ιατροί συμμετείχαν επίσης ως μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Αρκετοί εξάλλου αναδείχθηκαν ως ευεργέτες συμβάλλοντας οικονομικά στον απελευθερωτικό αγώνα (Απόστολος Αρσάκης από την Ήπειρο, Δελλαπόρτας από την Κεφαλονιά, Σακελλάριος από την Κοζάνη, Φλέβας από τη Νάουσα). Ο Ιωάννης Καποδίστριας, πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας, ήταν ιατρός, σπουδαγμένος στην Πάδοβα.

Ειδική μνεία οφείλουμε στη μοναδική περίπτωση Τούρκου ιατρού που αναδείχθηκε σε ενσυνείδητο και ανιδιοτελή λειτουργό του Ιπποκρατικού όρκου. Ο Χασάν Αλή Κούρταλης ζούσε με την οικογένειά του στην Αταλάντη και ασκούσε το επάγγελμα του εμπειρικού ιατρού χειρουργού. Μετά την έκρηξη της Επανάστασης, είδε με τα ίδια του τα μάτια την οικογένειά του να σφάζεται, από εκείνους που αργότερα θα περιποιόταν τα τραύματά τους. Στην πολιορκία της Ακρόπολης, περιέθαλψε τον Στρατηγό Μακρυγιάννη και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, καθώς και πολλούς άλλους.

Η αλήθεια είναι πως λίγοι από τους επιστήμονες ιατρούς επέλεξαν να εμπλακούν και να προσφέρουν υπηρεσίες στους αγωνιστές της Επανάστασης. Περισσότερο ασχολήθηκαν με την αντιμετώπιση παθολογικών καταστάσεων. Η φροντίδα των τραυματιών στα πεδία των μαχών στηρίχθηκε μάλλον σε φιλέλληνες αλλοδαπούς ιατρούς και κυρίως σε πρακτικούς ή εμπειρικούς ιατρούς.

Υγειονομική Υπηρεσία του τακτικού στρατού

Ο τακτικός στρατός του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους συντάχθηκε με τον νόμο 8 της 1ης Απριλίου 1822. Οι πρώτες μονάδες που συγκροτήθηκαν, ήταν το 1ο Σύνταγμα Βαρέως Πεζικού και το Τάγμα των Φιλελλήνων. Τον επόμενο χρόνο, δημιουργήθηκαν η Γερμανική Λεγεώνα και η Λεγεώνα των Φιλελλήνων, σε αντικατάσταση του ομώνυμου Τάγματος. Οι ιατροί που στελέχωναν τις στρατιωτικές μονάδες προέρχονταν από τη Γερμανία, τη Δανία και την Ελβετία. Από τον Μάρτιο 1829, οι ιατροί των στρατιωτικών μονάδων ήταν, όχι μόνο αλλοδαποί, αλλά και Έλληνες.

Εξχωριστή περίπτωση ήταν αυτή του Ερρίκου Τράμπερ. Γεννήθηκε στο Μαϊνίνγκεν της Γερμανίας το 1796. Σπούδασε Ιατρική στα Πανεπιστήμια της Ιένης, του Μονάχου και του Βίρτσμπουργκ. Ειδικεύτηκε στη Χειρουργική στο Παρίσι. Πολλές πληροφορίες για τις επικρατούσες συνθήκες της εποχής αντλούμε από το ημερολόγιό του, το οποίο καλύπτει το διάστημα από τον Ιανουάριο 1822, όταν πάτησε για πρώτη φορά το πόδι του στην Ελλάδα, μέχρι τον Απρίλιο 1828, όταν ανέλαβε τη διεύθυνση του στρατιωτικού νοσοκομείου στην Ακροναυπλία. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες και πολεμικές επιχειρήσεις. Είχε τον άχαρο ρόλο να διενεργήσει τη νεκροψία του λόρδου Βύρωνα και, λίγα χρόνια αργότερα, να συντάξει την ιατροδικαστική έκθεση του δολοφονημένου Ιωάννη Καποδίστρια.

Συμμετείχε στον σχεδιασμό του Α΄ Στρατιωτικού Νοσοκομείου και του Δημοτικού Νοσοκομείου. Υπήρξε ιδρυτής της Στρατιωτικής Φαρμακαποθήκης και επίτιμος καθηγητής Χειρουργικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1842, διορίστηκε προσωπικός ιατρός του βασιλέα Όθωνα. Εισήγαγε την αναισθησία με αιθέρα στη Χειρουργική το 1847, λίγους μήνες μετά την πρώτη της εφαρμογή από τον Μόρτον

στη Μασαχουσέτη στις 16 Οκτωβρίου 1846. Στην επιδημία χολέρας του 1854 στην Αθήνα, επέλεξε να δραστηριοποιηθεί και να περιθάλπει ασθενείς, κινούμενος ανάμεσά τους με κίνδυνο της ζωής του. Τελικά νόσησε και ο ίδιος, αλλά κατόρθωσε να αναρρώσει. Αποστρατεύτηκε το 1864. Η πατρίδα, ευγνωμονούσα, απένειμε στον σεμνό επιστήμονα πλείστες τιμές και παράσημα. Απεβίωσε το 1882 σε ηλικία 86 ετών.

Πτυχιούχοι της Ιατρικής έρχονταν στην επαναστατημένη Ελλάδα από διάφορα σημεία της οικουμένης για να προσφέρουν επιστημονική γνώση και εμπειρία, αλλά και την ίδια τους τη ζωή. Ο Σάμιουελ Χάου, απόφοιτος του Χάρβαρντ, και εμπορούμενος από άκρατο ρομαντισμό και φιλελληνικά αισθήματα, ξεκίνησε από τη Βοστώνη για να φθάσει ενθουσιώδης στην Ελλάδα, να φορέσει τη φουστανέλα και να ορισθεί χειρουργός στο στράτευμα του Μαυροκορδάτου. Βοήθησε στην ίδρυση ενός πρόσκαιρου νοσοκομείου και μιας υπηρεσίας για τη μεταφορά των τραυματιών, ενώ σύντομα ακολούθησε ένα μικρό στρατιωτικό απόσπασμα, όπου, όπως αποκάλυψε ένας σύντροφός του, «γινόταν χειρουργός όταν τελείωνε η μάχη». Μετά την επιστροφή στη γενέτειρά του, ο Χάου φρόντισε και ιδρύθηκε ένα πρότυπο ίδρυμα τυφλών, το φημισμένο *Perkins Institute*. Πολύ αργότερα, τον Μάρτιο του 1867, μετά την επανάσταση της Κρήτης, μετέφερε χρήματα και τρόφιμα για τους πρόσφυγες και τους κατοίκους της Μεγαλονήσου.

Την ίδια εποχή, η Ελβετία έδωσε έμπρακτα ένα δείγμα υγειονομικού φιλελληνισμού. Ο Ζαν Ζακ Μάγιερ εξέδωσε τα “*Ελληνικά Χρονικά*” και έχασε τη ζωή του στο Μεσολόγγι κατά την ηρωική Έξοδο. Ο Ανρί Άμσλερ πέθανε από τύφο στη Μήλο. Ο Ανρί Ντιμόν αγωνίστηκε σε ολόκληρη τη διάρκεια του αγώνα. Ο Λουί-Αντρέ Γκος, οπλισμένος με ευρωπαϊκά πνευματικά εφόδια, και έχοντας ήδη επιδείξει πολυδιάστατη ιατρική, πολιτική και δημοσιογραφική δραστηριότητα, αναδείχθηκε σε σημαντικό εκπρόσωπο της δημόσιας ζωής στη χώρα του και σε σταυροφόρο που οργάνωσε συστηματικά τον ελβετικό φιλελληνισμό. Σε συνεργασία με τον μεγαλοτραπεζίτη Εϋνάρδο (Jean-Gabriel Eynard), προνόησε τη μεταφορά εφοδίων και χρημάτων στους επαναστατημένους Έλληνες. Ορίστηκε γενικός επίτροπος εφοδιασμού του στόλου και επιθεωρητής φόρων του Αρχιπελάγους συμμετέχοντας παράλληλα σε φιλελληνικές επιτροπές για τη διανομή των βοηθημάτων. Ένιωσε υπερήφανος όταν νοσήλευσε τον θανάσιμα πληγωμένο Καραϊσκάκη. Τελευταία ίσως επιστημονική του προσφορά, η ανέκδοτη έκθεση που υπέβαλε στον Καποδίστρια για τη λειτουργία του πρώτου νοσοκομείου στο Ναύπλιο.

Μετά τον Μάρτιο 1829, διορίστηκαν ως ιατροί του τακτικού στρατού και Έλληνες. Αναφέρονται ενδεικτικά οι Στυλιανός Αιμίλιος από τη Λέσβο, Χρονίας Δροσινός από τα Αμπελάκια, Στέφανος Κρίτης και Αντώνης Πολυλάς από την Κέρκυρα.

Οι πρακτικοί ιατροί

Οι πάντες συνομολογούν ότι οι πρακτικοί ιατροί ήταν αυτοί που σήκωσαν τελικά το μεγαλύτερο βάρος στη φροντίδα των αγωνιστών. Ήταν επιδέξιοι να ανατάσσουν κατάγματα και εξάρθρηματα, να περιποιούνται τραύματα και να πραγματοποιούν μικροεπεμβάσεις. Η μετάδοση γνώσεων και εμπειριών στην άσκηση της πρακτικής ιατρικής περνούσε από πατέρα σε γιο, ως οικογενειακή παράδοση. Λειτουργούσαν, ωστόσο, ως προς τον σκοπό αυτόν, ιατροφαρμακευτικά σχολεία σε Αθήνα, Καρπενήσι, Σπάρτη, Κέρκυρα και Χίο. Παρόμοιο σχολείο ίδρυσε στον Μυστρά ο Παναγιώτης Γιατράκος πριν την έναρξη του αγώνα. Ο ίδιος είχε σπουδάσει για βραχύ χρονικό διάστημα Ιατρική στην Ιταλία, ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας και οπλαρχηγός στρατιωτικού σώματος. Πριν την κήρυξη της Επανάστασης, είχε προμηθευτεί 300 κιβώτια γεμάτα με χειρουργικά εργαλεία και φάρμακα.

Στο ιατροφαρμακευτικό σχολείο του Μυστρά μαθήτευσαν επίσης τα πέντε νεότερα αδέρφια του Παναγιώτη Γιατράκου, οι Ανδρέας, Γεώργιος, Ηλίας, Μιχαήλ και Νικόλαος. Στις σχετικές πηγές, ανακαλύπτουμε αναρίθμητα ονόματα πρακτικών ιατρών που πρόσφεραν στον αγώνα στην ίδια περίοδο. Ανάμεσά τους συγκαταλέγεται μία γυναίκα, η Ελένη, σύζυγος του οπλαρχηγού Βάσου Μαυροβουνιώτη. Στους πρακτικούς ιατρούς αναφέρεται και το όνομα του Φρανσουά Πουκεβίλ, προξένου της Γαλλίας στην Ελλάδα.

Είναι χαρακτηριστικά τα ονόματα που έδιναν οι αγωνιστές σε αυτούς τους θεράποντες του Ασκληπιού: *καλογιατροί, σπασογιατροί, εμπειρικοί, ιατροχειρουργοί*. Τις γνώσεις των πρακτικών ιατρών δεν πρέπει να τις κρίνουμε με τα σημερινά επιστημονικά δεδομένα. Όταν κηρύχθηκε η Επανάσταση, δεν είχαν ληφθεί μέτρα για διοικητική μέριμνα. Υπήρχαν πράγματι σοβαρές ελλείψεις σε φάρμακα και

υγειονομικό υλικό. Ο όρος “Οργανωμένη Υγειονομική Υπηρεσία” ήταν παντελώς άγνωστος!

Τα φάρμακα, που είχαν στη διάθεσή τους οι πρακτικοί ιατροί, ήταν διάφορα βότανα, έγχυμα αυγινθίου για τη γρίπη, αφεψήματα ξυλοκέρατων και σύκων. Άλλοτε, κατέφευγαν σε ειδικούς φλεβοτόμους για την αφαίρεση του “κακού αίματος”. Η επίδεση των τραυμάτων γινόταν με τεμάχια υφάσματος και η αιμόσταση με πυρακτωμένο σίδηρο. Η εξωτερική επιφάνεια των επιδέσμων βρεχόταν προηγουμένως με αλοιφή που παρασκευαζόταν από σαπούνι και ρακή. Μέσα στην πληγή, έβαζαν συχνά αλοιφή από λεύκωμα αυγού και λάδι. Για τα κατάγματα χρησιμοποιούσαν λεπτούς νάρθηκες από ξύλο ή χαρτόνι.

Στα Απομνημονεύματά του ο Στρατηγός Μακρυγιάννης περιγράφει την περιπέτεια ενός πολεμιστή, του Μήτρου Καθάρη: *«Του ρίχτηκαν οι Τούρκοι απάνου του, παίρνει ένα γιαταγάνι τούρκικον και σκοτώνει τέσσερους, κι εκεί οπού τον πολεμούσαν τού δίνουν μίαν μαχαιριά εις την κοιλιά και σκοτώνει τον Τούρκον και με το μαχαίρι εις την κοιλιάν ήρθε εκεί όπου είμαστε εμείς εις το ταμπούρι. Και δεν του πειράζαμεν το μαχαίρι, με τούτο εις την κοιλιά τον πήγαμε εκεί οπούταν οι ειδικοί μας και ήταν ο γιατρός, και τόβγαλε το μαχαίρι και με των μερμήγκων τα κεφάλια τόρραψε την κοιλιά. Και τράβηξε ο καιμένος ένα χρόνο να γιατρευθή. Γέρευε και πάλε ζηλώνεται, κι έβγαιναν οι κοπριές από την κοιλιά οπούταν η πληγή. Και ζει τώρα και δεν έχει ψωμί να φάγη».* Ο Γιάννης Βλαχογιάννης, ο οποίος επιμελήθηκε την έκδοση, σπεύδει να σημειώσει: *«Έβαζαν μεγάλα μυρμήγκια να δαγκάσουν τα χείλη του τραύματος και μόλις αυτά κλείναν τα σαρόνια τους τα αποκεφάλιζαν. Κόβοντας το σώμα τους δηλαδή, αμέσως, έμενε το κεφάλι τους που σχημάτιζε έτσι βελονιά ικανώς ισχυράν».*

Για την αντιμετώπιση των οιδημάτων και των μολώπων χρησιμοποιείτο ζεστό βούτυρο. Ο Φωτάκος γράφει: *«Αποφασίσαμεν λοιπόν και τον εποτίσαμεν βούτυρον ζεστόν. Αφού δε έπιε ζεστόν βούτυρον, έπειτα τον εβάλαμεν εις ένα μέρος δια να μην τον φυσάει αέρας, και του ερρίψαμεν δια σκεπάσματος δύο καπότες. Το βάρος αυτό και το βούτυρο, το οποίον άναψε μέσα του, έφερεν ιδρώτας πολλούς και δι' αυτών έφυγαν από το κορμί του τα ζουπήματα».*

Τα φάρμακα που εμπιστεύονταν οι πρακτικοί ιατροί ήταν κυρίως δρόγες, ορισμένες χημικές ουσίες και διάφορα σκευάσματα που περιείχαν βάλσαμα, ελιξίρια και λαύδανο, φερμένα από Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Επτάνησα και Τεργέστη. Χορηγούσαν επίσης αφιόνι ως υπνωτικό, αλατόνερο για τα οιδήματα των κάτω άκρων και κόκκους τάταρου ως εμετικό.

Οι πρακτικοί ιατροί ήξεραν να εξετάζουν το τραύμα, να το καθαρίζουν προσεκτικά, να αφαιρούν το υπεύθυνο βλήμα και να απομακρύνουν οστικές παρασχίδες ή μεγάλα θραύσματα οστών. Οι ελαφρά τραυματισμένοι δέχονταν ιατρική φροντίδα επί τόπου, στα πεδία των μαχών. Οι φέροντες βαριά τραύματα διακομίζονταν σε κοντινά μοναστήρια (Μονή Ομπλού στην Αχαΐα και Μονή Ζωοδόχου Πηγής Βελανιδιάς στη Μεσσηνία) ή σε υποτυπώδη νοσοκομεία.

Τα όπλα που χρησιμοποιούσαν οι αγωνιστές και οι αντίπαλοί τους ήταν, εκτός από τη σπάθα και το γιαταγάνι, η πιστόλα (κοντόκαννο όπλο μήκους 58 εκατοστών), το τρομπόνι (όπλο με πλατιά κάννη και μηχανισμό πυριτόλιθου που εξαπέλυε πολλά σφαιρίδια μαζί) και το καρυοφύλλι (εμπροσθογεμές τουφέκι με μακρά κάννη που διέθετε στόχαστρο). Με άλλα λόγια, τα όπλα αυτά δεν είχαν μεγάλο βεληνεκές και προκαλούσαν ποικίλης βαρύτητας τραύμα, ανάλογα με την απόσταση. Η ευχή, που αντάλλασσαν μεταξύ τους οι αγωνιστές “Καλό βόλι”, εξέφραζε αυτό ακριβώς: την επιθυμία για έναν γρήγορο, ανώδυνο και ηρωικό θάνατο.

Κομπογιαννίτες και τσαρλατάνοι

Παράλληλα με τους πρακτικούς ιατρούς ασκούσαν ιατρικές πράξεις και χορηγούσαν φαρμακευτικά παρασκευάσματα διάφοροι *ψευτογιατροί*. Έγιναν περισσότερο γνωστοί ως *κομπογιαννίτες* (από το κομπώνω=απατώ και Γιαννίτης, αφού οι περισσότεροι κατάγονταν από την Ήπειρο και ιδιαίτερα τα Ιωάννινα). Τους καλούσαν επίσης *τσαρλατάνους* ή *σακουλαραίους* γιατί τοποθετούσαν τα φάρμακα σε σακούλες ή *Βικογιατρούς* επειδή συγκέντρωναν συνήθως βότανα από την κοιλάδα του Βίκου ή *Ματσοκάριδες* εξαιτίας του ρόπαλου (*mazuca*) που κρατούσαν για να αμύνονται από τις επιθέσεις των συγγενών του ασθενούς.

Οι κομπογιαννίτες χορηγούσαν περίεργα φάρμακα απροσδιόριστης προέλευσης και έδιναν συνήθως οδηγίες περίπλοκες και δυσεφάρμοστες. Το ενδιαφέρον τους ήταν σαφώς και αποκλειστικά επικεντρωμένο στο οικονομικό όφελος. Είχαν την τάση να περιαυτολογούν για τις δήθεν θεραπευτικές τους επιτυχίες και συχνά έφθαναν να εκθειάζουν τα προσόντα τους καταφεύγοντας σε τερατολογίες.

Φαίνεται ότι η δράση κομπογιαννιτών και τσαρλατάνων δεν εξέλειπε μετά τη λήξη των γεγονότων του '21. Αυτό συμπεραίνουμε από την επιμονή των караγκιοζοπαιχτών να δείχνουν τον Καραγκιόζη να προσποιείται τον γιατρό. Αλλά και σε μεταγενέστερα της Επανάστασης έργα της εγχώριας λογοτεχνίας, συναντάμε παρόμοιους τύπους να λυμαίνονται την ελληνική ύπαιθρο. Στο αφήγημα “Ο Ζητιάνος” του Ανδρέα Καρκαβίτσα, ο επιτήδειος Τζιριτόκωστας εκμεταλλεύεται την αφέλεια του απλού λαού, που ζει ανυποψίαστος στον θεσσαλικό κάμπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστολίδης Χρήστος. *ΕΡΡΙΚΟΣ ΤΡΑΪΜΠΕΡ ΦΙΛΕΛΛΗΝ, Αναμνήσεις από την Ελλάδα 1822-1828*. Αθήνα, 1960.
- Γερουλάνος Μαρίνος. *Η συμβολή των Ιατρών εις την παλιγγενεσίαν του Έθνους. Πανηγυρικοί λόγοι Ακαδημαϊκών για την 25η Μαρτίου 1821 και την 28η Οκτωβρίου 1940*. Επιμέλεια Π. Χάρη, Αθήνα, 1977.
- Γκανιάτσας Κωνσταντίνος. *Βότανα-Γιατροσόφια-Κομπογιαννίται*. Ηπειρωτική Εστία, 1972.
- Δαρδαβέσης Θεόδωρος. *Η Δημόσια Υγεία και η περίθαλψη των αγωνιστών κατά την περίοδο της Επανάστασης του 1821*. Πανηγυρικός λόγος σε εκδήλωση του ΑΠΘ στις 23/3/2019.
- Καραγάτσης Μ. *Αίμα χαμένο και κερδισμένο*. Εστία, Αθήνα, 2011.
- Καρκαβίτσας Ανδρέας. *Ο Ζητιάνος*. Εστία, Αθήνα, 2011.
- Κασομούλης Νικόλαος. *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833* (τρίτομη έκδοση). Χορηγία Παγκείου Επιτροπής, 1940-1942.

- Κόκκινος Διονύσιος. *Η Ελληνική Επανάσταση* (εξάτομη έκδοση). Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1956.
- Μακρυγιάννης. *Απομνημονεύματα*, σε σχόλια Δημήτρη Φωτιάδη, επιμέλεια Έλλης Αλεξίου, μελέτη Γιάννη Βλαχογιάννη. Εκδόσεις Μέρμηγκα, Αθήνα, 1979.
- Μέρμηγκα Καρολίνα. *Κάτι κρυφό μυστήριο*. Μελάι, Αθήνα, 2019.
- Πουρναρόπουλος Γεώργιος. *Η Ιατρική του αγώνα. Η συμβολή των Υγειονομικών εις τον αγώνα της Ανεξαρτησίας*. Αθήνα, 1973.
- Φίνλεϊ Γεώργιος. *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* (δίτομη έκδοση) σε μετάφραση Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και επιμέλεια Άγγελου Μαντά. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2008.
- Φωτάκος (Χρυσανθόπουλος Φώτιος). *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών*. Εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, 2003.
- Χατζηφώτης Ιωάννης Μ. *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία*. Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2008.